

Тахтаева Римма Шаймарданқызының 8D04105 – Экономика білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған «ҚР-дағы туризмнің кластерлік дамуының ұйымдастырушылық-экономикалық аспектілері және оның ел экономикасына әсері» тақырыбындағы диссертациясына

АҢДАТПА

Диссертациялық зерттеудің өзектілігі. Кластерлерді құру еліміздің экономикасын дамытудың басым бағыттарының бірі ретінде экономикалық қызметтің әртүрлі салаларында әлемдік нарықтарда бәсекеге қабілетті тауарлар мен қызметтерді өндіру тәсілі ретінде танылды. Туризм индустриясы кластерлерді қалыптастыру туристік қызметтер нарығының тиімділігін арттыру және осылайша ел халқының әл-ауқатын арттыру арқылы ең үлкен әлеуметтік-экономикалық нәтиже бере алатын қызмет түрлерінің бірі болып табылады.

VIII сайланған Парламенттің бірінші сессиясында сөз сөйлеген ҚР Президенті Қ.К. Тоқаев елдің туристік саласының ашылмаған әлеуетін дамыту қажеттігін, оның кеңеюі инфрақұрылымдық мәселелерді кешенді шешуде және сервис сапасын түбегейлі арттыруда көрінетіндігін атап өтті.

Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауында еліміздің туристік әлеуетін пайдалану және қосылған құны жоғары кластерлерді құру арқылы еліміздің өмірін өзгертетін серпінді жобаларды жүзеге асыру атап өтілді, оның ішінде туризм индустриясында. Қ.К. Тоқаевтың 2023 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауы.

Дегенмен, туризм Қазақстан экономикасында өте аз рөл атқарады. Қазақстанның халықаралық туристік ағындағы үлесі де төмен: 2022 жылы елімізге халықаралық туристік келулер саны 4,7 млн адамды немесе осы көрсеткіштің әлемдік мәнінен 0,5%-ды құрады. Сонымен қатар, Қазақстанның әлеуетті мүмкіндіктері әлдеқайда жоғары бағаланады. Сарапшылардың бағалауынша, Қазақстан өзінің туристік-рекреациялық әлеуетінің 10-15% ғана пайдаланады, соның салдарынан Дүниежүзілік экономикалық форумның әлемдік рейтингінде небәрі 66-шы орында тұр. Туристік әлеует пен оның нақты даму деңгейі арасындағы алшақтық отандық өңірлердің көпшілігінде жасалған туристік өнімдер сапасының төмендігінен дамыды. Материалдық базаның дамымауы және елде орналасқан туристік кәсіпорындар мен ұйымдар арасындағы кооперациялық байланыстардың әлсіздігі де туризмнің кластерлік дамуына ықпал етпейді.

Бұл проблемаларды еңсеру отандық туризм индустриясын жаңғыртудың тиімді ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін енгізбейінше мүмкін емес. Туризм индустриясын ұйымдастырудағы кластерлік тәсіл – бұл теориялық, әдістемелік және практикалық қолдануды талап ететін, оның ішінде Қазақстан Республикасының аймақтарына

қатысты, осы диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігін айқындайтын экономикалық дамудың инновациялық бағыты.

Зерттеу тақырыбының ғылыми даму дәрежесі. Қазіргі экономикалық әдебиеттерде туризмнің кластерлік дамуының әртүрлі ұйымдастырушылық-экономикалық аспектілерін, соның ішінде аймақ деңгейінде белгілі бір дәрежеде қамтитын бірқатар ғылыми зерттеулер мен жарияланымдар бар.

Кластерлеу идеологиясы XIX ғасырдың аяғынан бастап А. Маршалдың еңбектерінде локализация, инновация және аумақтық экономикалық даму мәселелерін зерттеу арқылы пайда болды.

Кластерлік даму теориясының одан әрі ілгерілеуі белгілі негізін қалаушы М. Портердің еңбектерінде байқалады, ол әртүрлі елдердегі салалардың бәсекелестік позицияларын зерттеу арқылы ғылымға үлкен үлес қосты.

Ресейлік зерттеуші П.С. Руднева кластерді бір-бірімен өзара әрекеттесетін және жекелеген компаниялардың бәсекелестік артықшылықтарын арттыратын географиялық жағынан шектелген өзара байланысты компаниялардың, жабдықты, құрамдас бөліктерді, қосымша қызметтерді, инфрақұрылымды өндірушілер мен импорттаушылардың, сондай-ақ ғылыми-зерттеу ұйымдарының, жоғары оқу орындарының және басқа да мекемелердің жиынтығы ретінде қарастырады.

Туристік компанияларды билік органдарымен және ғылыми ұйымдармен интеграциялау, олардың ортақ мақсаттары мен мүдделері, инновациялық әзірлемелер, тәжірибе мен білім алмасу, білімді жетілдіру және жаңа дағдыларды меңгеру сияқты элементтер тұрғысынан кластердің тиімді жұмыс істеуіне жүйелі көзқарас, орыс зерттеушісі М.П. Войнаренко еңбектерінде қолдау тапты.

М. Монфорд, М. Бени, Т.П. Левченко, А.В. Родригес, С. Нордин және т.б. зерттеуші ғалымдар тобы туризмді кластерлеу идеяларын әртүрлі позициялар мен көзқарастардан қарастырады, бірақ туризмнің кластерден тыс дамуынан гөрі оның кластерлік дамуының тиімділігі туралы жалпы идеяны ұстанады.

Салаларды, соның ішінде туризмді кластерлеу мәселелерін Дүниежүзілік банк, Еуразиялық даму банкі сияқты халықаралық ұйымдардың сарапшылары тиісті зерттеулер жүргізген кезде зерттеді, мұнда кластерлер елдердің, аймақтардың, компаниялардың, салалардың тиімді дамуының құралы ретінде қарастырылады.

Ғылыми ұйымдардың қазақстандық сарапшылары кластерлік дамуды мемлекет пен жеке сектордың қызметі дамыған салалық іс-шараларға қатысу және қаржыландыру процесін тиімді жеңілдетуге бағытталған өнеркәсіп шеңберінде қарастырады.

Осылайша, көптеген ғылыми жұмыстар мен зерттеулер туризмді кластерлеу және кластерлік дамыту мәселелеріне арналған. Алайда ұйымдық-экономикалық механизм призмасы арқылы, оның ішінде аймақтық контексте қарастырылатын кластерлік туризмді дамытудың теориялық және

әдістемелік тәсілдерінің әлі де жеткіліксіз жүзеге асырылуы диссертациялық зерттеудің тақырыбын, объектісі мен пәнін таңдауды, оның мақсаттарын белгілеуді анықтады.

Зерттеу нысаны – еліміздің, оның ішінде Қазақстан Республикасының Абай ауданындағы туризм экожүйесін кластерлік дамыту.

Зерттеу пәні туристік кластердің экономикалық агенттері арасында туындайтын ұйымдық-экономикалық қатынастар болып табылады.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты – Абай өңірінің мысалында Қазақстан Республикасында, оның ішінде аймақтық деңгейде туризмді кластерлік дамытудың ұйымдық-экономикалық аспектілерін талдау және оны қалыптастыру мен жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар әзірлеу.

Мақсатқа сәйкес жұмыста келесі міндеттер қарастырылды:

- туризмнің кластерлік дамуының экономикалық мәнін, оның жұмыс істеу жүйесін және негізгі белгілерін анықтау;

- туристік кластерді қалыптастыру және дамыту жөніндегі іс-қимыл алгоритмін әзірлеу;

- туристік кластерді дамытудың шетелдік тәжірибесін зерделеу;

- ҚР туристік саласының даму жағдайына талдау жүргізу;

- Қазақстанның туристік саласының кластерлік дамуын талдау және оны қалыптастырудың ұйымдастырушылық-экономикалық негіздеріне баға беру;

- ҚР Абай облысында туризмнің кластерлік дамуына талдау жүргізу;

- ҚР туристік бизнесінің реттеу қызметінің проблемаларын зерделеу және оларды шешу жолдарын ұсыну;

- ҚР туризмін кластерлік дамытуды жетілдірудің басым жолдарын әзірлеу;

- Абай облысының аумағында туризмді кластерлік дамытудың ұйымдастырушылық-экономикалық негіздеріне бағалау жүргізу.

Диссертацияның ғылыми жаңалығы келесідей:

- туризмнің кластерлік дамуы туралы мазмұнды көзқарастардың нақты эволюциясы байқалды;

- туризмнің кластерлік даму құрамын айқындауға авторлық толықтыру енгізілді;

- туризмді кластерлік дамытудың әзірленген схемасы және оның экономикалық көрсеткіштері негізінде туристік кластерді талдау және тиісті есептеулер жүргізу үшін туризмді кластерлік дамыту алгоритмі әзірленді;

- ҚР туристік саласын реттеудің нормативтік - құқықтық базасын талдау негізінде елдің қабылданған стратегиялық құжаттарына сәйкес туристік кластерлерді мемлекеттік реттеуді жетілдіруге бағытталған ҚР туризмін кластерлік дамытудың жаңа заң жобаларын әзірлеу және енгізу қажеттілігі негізделді;

- туристік кластерді кезең-кезеңімен дамыту құралдары және ұйымдастырушылық-экономикалық тәсілге сүйене отырып, Абай облысында туризмді кластерлік дамытудың ұйымдастырушылық-экономикалық моделі әзірленді;

- әрбір міндет бойынша жауапты орындаушыларды бөле отырып, туристік бизнестің реттеу қызметінің проблемаларын шешудің басым жолдары әзірленді;

- Абай облысының кластерлік дамуы шеңберінде туристік сала жұмысының тиімділігін арттыру үшін бағалаулар ауқымын келтіре отырып, әзірленген авторлық есептік формула негізінде мемлекеттік билік органдары мен бизнес-құрылымдардың өзара іс-қимылының нәтижелілігін бағалау жүргізілді; туризмнің әлеуетті кластерлік дамуының аймақ экономикасына әсер ету дәрежесі анықталды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ережелер:

1. Туризмнің кластерлік дамуы мен көзқарастарының эволюциясына авторлық қосымша.

2. Туризмнің кластерлік даму схемасы және оның ұлттық экономикаға әсері.

3. Туризмді кластерлік дамыту алгоритмі.

4. ҚР туризмін кластерлік дамытуды мемлекеттік қолдау шаралары.

5. Қазақстанның туристік саласын, оның ішінде Абай облысын кластерлік дамытудың ұйымдастырушылық-экономикалық негіздерін бағалау.

6. ҚР Абай облысы бойынша мемлекеттік билік органдары мен бизнес-құрылымдардың өзара іс-қимылының нәтижелілігін бағалау.

7. ҚР Абай облысының экономикасына туризмнің кластерлік дамуының әсер ету дәрежесі.

Диссертациялық зерттеудің теориялық және әдіснамалық базасы.

Диссертациялық зерттеудің теориялық негізі отандық және шетелдік зерттеуші ғалымдардың ғылыми еңбектері, дүниежүзілік туристік ұйымның басылымдары болды. Диссертациялық зерттеудің әдіснамалық базасы тарихи және логикалық, жүйелік-құрылымдық, экономикалық-статистикалық, эмпирикалық, салыстырмалы талдаулар, жалпылау және сараптамалық бағалау әдістері диалектикалық әдіспен жасалды.

Диссертациялық зерттеудің теориялық маңыздылығы. Зерттеудің негізгі нәтижелері мен қорытындылары кластерлік туризмді дамыту мәселелері бойынша кейінгі теориялық және қолданбалы зерттеулерді негізгі бизнес-процестерді трансформациялау және елдің экономикалық өсуінің негізі ретінде креативті индустрияны дамыту жағдайларына тиімді бейімдей алады.

Қалыптасқан ғылыми және практикалық нәтижелерді "Туризм экономикасы", "туристік қызметтерді ұйымдастыру", "Туризм", "Туризм және қонақжайлылық", "қызмет көрсету саласы", "Туризмдегі Менеджмент" және т.б. курстар сияқты дәріс материалдары мен практикалық тапсырмаларды әзірлеу үшін пайдалану ұсынылады. Осы зерттеу шеңберінде негізделген жаңа білім түлектерді бейіндік даярлаудың тиімділігін арттырады және болашақ мамандардың кәсіби дағдыларын еңбек нарығындағы өзгерістерге бейімдеуге мүмкіндік береді.

Диссертациялық зерттеудің практикалық маңыздылығы: зерттеу нәтижелері туристік қызметтер нарығына қатысушылар арасында сатушылар да, тұтынушылар да, оның ішінде мемлекеттік мекемелер үшін Қазақстанның туристік бизнесінің әлемдік аренада бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік беретін өңірлік кластерлік бастамаларды құру және әкімшілендіру бөлігінде пайдаланылуы мүмкін. Ұсынылып отырған даму элементтері Қазақстандағы туристік ақпараттың қолжетімділігі, инфрақұрылымның қауіпсіздігі, қорғалуы және Қазақстандағы туризмнің инвестициялық тартымдылығы проблемаларын шешу үшін негіз болады.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау. Диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері диссертация тақырыбына толық сәйкес келетін 20 баспа жұмыстарында жарияланды: оның ішінде ҚР БҒМ-ның Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған ғылыми басылымдарда 5 мақала, Scopus базасына кіретін рецензияланатын ғылыми журналда 3 мақала, 1 монография, 1 оқулық, 1 оқу құралы, халықаралық еңбектер және ғылыми-практикалық конференциялар жинағында 9 мақала жарияланды.

Диссертациялық зерттеу гипотезасы туризмнің кластерлік дамуы тұтастай алғанда елдің экономикалық өсуіне жағымды әсер етеді деген болжамға негізделген.

Диссертацияның құрылымы кіріспеден, негізгі бөлімнен, қорытындыдан, 101 пайдаланылған дереккөздер тізімінен және қосымшалардан тұрады. Диссертацияда 18 сурет, 12 кесте және 4 формула бар.

Қорытынды. Зерттеу нәтижелері бойынша келесі қорытындылар жасауға болады:

1. Туризмді дамытудағы кластерлік тәсіл саланы дамытуда үлкен рөл атқарады, елдің экономикалық өсуіне, туристік кластері бар аймақтың инфрақұрылымына, жұмыс орындарының өсуіне, инвестициялар көлемінің ұлғаюына, сондай-ақ аймақтағы экологиялық құрамдас бөлікке оң әсер етеді. Туризмді дамытудағы кластерлік тәсіл туристік нарықтың фрагменттелген қатысушыларына, сондай-ақ салааралық байланыстарға біртұтас кластерлік жүйе шеңберінде өзін тұтастай сезінуге мүмкіндік береді, өйткені туризмнің кластерлік дамуы туристік компаниялардың қызметін, ерікті негізде біріктірілген белгілі бір рекреациялық аймақта туристік көрікті жерлер мен ресурстардың болуын болжайды. Кластерлік даму жағдайында туркомпаниялардың қызметі өзара тәуелді, осыған байланысты бір компанияда туындаған проблемалар басқаларға да әсер етеді және осы мәселелерді шешу үшін барлық компаниялар қосылады, өйткені оларды жалғыз шешу мүмкін емес және мағынасы жоқ.

2. Туризмнің кластерлік даму тұжырымдамасын анықтауға қатысты зерттеушілердің ғылыми қорытындыларына сүйене отырып, бұл процестің авторлық көзқарасы оның жұмыс істеуі, оларға сұраныс пен ұсыныс нәтижесінде туристік қызметтерді өндіру және тұтыну процесіне сүйене отырып, туристер үшін тауарлар өндіретін және қызметтер көрсететін әртүрлі қызмет түрлерінің кешені шеңберінде жүзеге асырылады. Аумақтық-

рекреациялық кеңістік шеңберінде көлденең байланыстар процесін жүзеге асыра отырып, туризмнің кластерлік дамуы туристік-рекреациялық жүйе жағдайында жүреді, онда ресурстары, технологиялары, байланыстары, өткізу арналары, клиенттері, дамыған инфрақұрылымы, туристік өнімі бар туристік және қосымша кәсіпорындар локализацияланған, нәтижесінде кооперативтік ұйым әлеуметтік өсуге әкелетін синергетикалық әсер пайда болады.

3. Туризмді кластерлік дамытудың әзірленген алгоритмі кластерді бағалау рәсімін жеңілдетеді және кластердің рекреациялық кеңістігі халқының қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын бизнес-ортаны құруға мүмкіндік береді. Туризмді кластерлік дамыту алгоритмі жеті кезеңнен тұрады, оларға мыналар жатады: туристік кластердің орнын анықтау; кластер қаңқасын сәйкестендіру; кластерді қалыптастыру әлеуетін сәйкестендіру; қалыптастырудың сыртқы жағдайларын зерттеу; кластер инфрақұрылымын талдау; туристік өнімдердің сипаттамасы; талдау нәтижелерін бағалау және туристік кластердің жобалық моделін таңдау.

4. Туризмді кластерлік дамыту модельдерін құрудың шетелдік тәжірибесін зерделей отырып, туризмді кластерлік дамытудың қазақстандық моделі шет елдерде қолданылатын жекелеген қандай да бір модель бойынша дамымайтыны анықталды. Ұсынылған шетелдік модельдердің негізгі қағидаттарына сәйкес, әлеуметтік экономиканың қазақстандық моделі мәдени-танымдық, экологиялық, діни, спорттық, сауықтыру, іскерлік сияқты туризмнің әртүрлі түрлерінің болуымен дирижистік-либералдық модельдің үйлесімімен сипатталады.

5. Туристік саланы талдау ҚР-да туризм дамуындағы диспропорциялардың сақталатынын көрсетті. Туристік қызметтің құрылымында көшпелі туризм (36,5%) басым болады, бұл капиталдың көрінбейтін импортына - отандық туристердің шетелдік сапарларға жұмсаған ақшасына, уақытша болатын елдегі көлік шығындары мен басқа да қызметтерге ақы төлеуге әкеледі. Бұдан шығатыны, Қазақстандағы туристік фирмалардың көпшілігі көшпелі туризмге бағдарланған, осылайша шетелдік туроператорлардың агенттері ретінде әрекет етеді. Сондықтан бүгінгі таңда туристік кәсіпкерлікті дамытудың басты бағыты келу/ішкі туризмді дамыту болып табылады, оны белсенді ілгерілету үшін туристерді орналастырудың басқа орындарын (Кемпингтер, демалыс үйлері, мотельдер, жол бойындағы, балалар лагерлері, жатақханалар) дамыту қажет. Алайда, орналастыру орындарының, оның ішінде қонақ үйлердің, пансионаттардың, демалыс үйлері мен базаларының, сондай-ақ санаторий-курорттық мекемелердің материалдық базасы физикалық тозудың жоғары деңгейімен сипатталады (2022 жылға 46%-дан астам). Бүгінгі таңда қонақүйлердің басым көпшілігінде санаттың болмауына байланысты туристер үшін тұратын орындарда ұсынылатын қызметтердің сапасы халықаралық талаптарға сәйкес келмейді. Яғни, инфрақұрылымды дамыту және орналастыру орындарының санын кеңейту қажет.

6. ҚР туристік саласын талдау нәтижесінде ҚР Кәсіпкерлік кодексінде елдегі кәсіпкерлікті дамытуды реттеу мәселелері бойынша ҚР негізгі

нормативтік-құқықтық құжаты ретінде туризм саласын дамытудың басым бағыты мәртебесін бере отырып, туристік кластерлерге мемлекеттік қолдау шаралары ұсынылмағаны анықталды. Сонымен қатар, туристік кластерлердің мәртебесін тиісті нормативтік құжаттар мен бағдарламаларды әзірлеу арқылы өңірлік деңгейде бекіту маңызды, бұл саланы басқарудың кәсіби жүйесін жақсартады.

7. Туризм саласының ұйымдары ақпараттық технологиялармен жеткіліксіз қамтамасыз етілген, олар мыналарға тән: туристік қызметтерді цифрландырудың әлсіз деңгейі, туризм технологияларын интеграциялаудың және туризм бойынша деректерді цифрландырудың төмен деңгейі, интернет инфрақұрылымының төмен деңгейі, елдің шалғай өңірлерінде, оның ішінде туристік бағыт бойында интернетке қол жетімділіктің әлсіздігі. 1230 демалыс және ойын-сауық ұйымдарының тек 75,4%-ы 2022 жылғы жағдай бойынша компьютерлерді пайдаланады; ұйымдардың 74,7%-ы интернет желісіне қол жеткізе алады. Ұйымдардың тек 8,1%-ы бұлтты есептеулерді пайдаланады. Ұйымдардың 1,1%-ы үлкен деректерге талдау жасайды.

8. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 жылға дейінгі тұжырымдамасын орындаудың нақты және жоспарлы көрсеткіштеріне жүргізілген салыстырмалы талдау келушілер санының болжамды мәндерден шамамен 44,7%-ға; туристік салада жұмыспен қамтылғандар санының 17,3%-ға артта қалғанын көрсетті. Логарифмдік функцияны пайдалана отырып, ағымдағы жылға арналған «келушілер саны» көрсеткішінің болжамды мәндерін есептеу жүргізілді, нәтижесінде жоспарлы және нақты көрсеткіштердің ауытқу ықтималдығы сақталған жағдайда бұл көрсеткіш 4,1 млн адамға дейін қысқаруы мүмкін, бұл жоспарланған деңгейден 12,8%-ға төмен. Бұл туристік өнімнің сапасына, қызмет көрсету қызметіне немесе инфрақұрылымның даму дәрежесіне байланысты себептер бойынша туристік қызметтерге сұраныстың төмендеу ықтималдығы бар екенін көрсетеді. Бұл Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған тұжырымдамасы әзірге оны іске асырудың қарапайым нәтижелерін көрсетіп отырғанын көрсетеді. ҚР туристік саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған қабылданған тұжырымдамасы өзінің іске асырылуына енді ғана кірісті, оның нәтижелерін тиісті болжамды есептеулер жүргізу мүмкіндігі үшін кемінде үш жылдық кезең өткеннен кейін көруге болады.

9. Мемлекеттік стратегиялық құжаттарда елдің туристік саласын дамытудың белгіленген көрсеткіштерінің сәйкес келмеуі себебінен нақтылықтың критериялды жүйесі («Specific»), өлшемділік («Specific»), қол жетімділік («Attainable»), өзектілік («Relevant»), уақыт шектеулері («Time-bound») бойынша тиімді мақсаттар қою техникасын көздейтін «SMART» тұжырымдамасының менеджмент практикасында туристік саланы мемлекеттік басқарудың ұйымдық-экономикалық құрылымы қызметінің тиімділігін бағалауды жүргізу қажеттілігі туындады. ҚР Туризм және спорт министрлігі Туризм индустриясы комитетінің мысалында әлеуметтік сауалнама негізінде «SMART» жүйесі бойынша осы мемлекеттік органның

қызметіне сараптамалық бағалау жүргізілді, нәтижесінде осы мемлекеттік органның қызмет деңгейін туристік саланың сарапшы мамандары «жақсы» деп бағалайды (46 ұпай). Осыған қарамастан, ҚР Туризм және спорт министрлігі Туризм индустриясы комитетінің бекітілген құжаттары шеңберіндегі стратегиялық мақсаттар мен бастамаларды Қазақстанда туризмді кластерлік дамыту үшін тұжырымдамалық негіздері бар туризм саласындағы стратегиялық бағдарламалық құжаттармен корреляциялау қажеттігін атап өту маңызды. Бағдарламалық құжаттардағы туризмді дамыту бойынша стратегиялық индикаторлар мен көрсеткіштерді түзету және елдің қолда бар туристік әлеуетіне сәйкес өзара байланыстыру маңызды.

10. Абай облысының өңірлік туристік кластерінің туристік әлеуетін талдау кемпинг, туристік база, туристік лагерьлер, мотельдер сияқты туристерді орналастыру орындарын дамытудың өзектілігін көрсетеді. Алайда, өңірдегі орналастыру орындарының материалдық базасы тозудың жоғары дәрежесімен сипатталады (2022 жылғы жағдай бойынша 34%-дан астам), оны жетілдіру үшін негізгі капиталға инвестициялар қажет, олардың үлесі өңірдегі инвестициялардың жалпы көлемінде 2022 жылы 13%-құрады. Салыстыру үшін, Алматы облысы сияқты елдің туристік өңірінде туристік салаға инвестициялардың үлесі 2022 жылы 31%-құрады.

11. Абай облысында туристік саланың дамуына кедергі келтіретін себептерді анықтау үшін туризм саласындағы және онымен байланысты салалардағы қызметті жүзеге асыратын шаруашылық жүргізуші субъектілер арасында билік органдары мен туристік саладағы кәсіпкерлік құрылымдардың өзара іс-қимылының тиімділігі туралы әлеуметтік сауалнама жүргізілді. Жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша өңірдегі туристік кластердің дамуын тежейтін факторлардың ішіндегі ең үлкен үлес салмағы көлік инфрақұрылымының нашар дамуы болып табылады - 20%; ішкі рейстерде әуе сапарларының жоғары құны – 15%; ішкі және келу туризмінің дамымауы - 14%; қонақ үй қызметтерінің сапасыздығы – 12%; қаржы ресурстарының жетіспеушілігі – 11%; туристік саланы төмен цифрландыру – 10%; білікті кадрлардың жетіспеушілігі және туризм саласындағы мемлекеттік басқарудың сапасыздығы – 9%.

12. Сауалнамаға қатысушылардың пікірінше, облыс шеңберінде Абай 48,2% туристік кластерге қатысуға дайын, 12,2%-ы түсіндірусіз экономиканы дамытудың кластерлік нысанына қатысудан бас тартты, ал респонденттердің 39,6%-ы бизнесті интеграциялаудың осы нысанының артықшылықтары мен кемшіліктері туралы ақпараттың болмауына байланысты бас тартты. Жоғарыда айтылғандардан туризм саласында немесе онымен байланысты салаларда қызметті жүзеге асыратын шаруашылық жүргізуші субъектілер өздерінің басым бөлігінде өңірдегі туристік кластердің қатысушылары болуға дайын екендігі шығады. Бұл ретте Абай облысында кластердің қалыптасуын тежейтін себептердің бірі билік пен бизнес органдарының өзара іс-қимылының жеткіліксіз деңгейі болып табылады.

13. Абай облысында жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша респонденттердің 36,5%-ы туристік кластерді дамыту үшін мемлекеттік-

жекешелік әріптестік жағдайында білім беруге: кадрлар даярлауға, кадрлардың біліктілігін арттыруға және қайта даярлауға инвестициялау маңызды. Көліктік қызмет көрсету және логистикаға - 29,4%. Аралас салаларға арналған тауарлар мен қызметтерді өндіруге (мысалы, төсек-орын, арнайы киім тігу - 17,3%). Көріп отырғанымыздай, білім беруге инвестиция салу басымдықта қалады. Бұл тәрбие және білім беру бойынша қызмет көрсету сапасын жақсартуға, білім алушылардың бос уақытын ұйымдастыруға, жаңа жұмыс орындарын құруға мүмкіндік береді.

14. Абай облысында туристік кластерді қалыптастыруға және дамытуға бағытталған өңірлік бағдарлама жоқ, оның шеңберінде кластерге қатысушылардың преференциялары, жеңілдіктері мен жауапкершілігі сияқты аспектілер көзделетін тиісті нормативтік-құқықтық база қалыптастырылмаған. Яғни, өңірде туристік кластерді қалыптастыруға құрылымдық көзқарас жоқ. Сонымен қатар, өңірде туризмді дамыту бойынша жеке бағдарлама да жоқ. Өңірдегі туризмді дамытудың жалпы бағыттары Абай облысының 2023-2027 жылдардағы әлеуметтік-экономикалық дамуының кешенді жоспарында көрсетілген. Абай облысының туризмді дамытудың өңірлік кластерлік бағдарламасына мастер-жоспар әзірлеу оңтайлы болады, оның шеңберінде туристік өнімдер портфелін әзірлеу, сұранысты талдау және туристік кластерлерді әзірлеу сияқты бағыттар бойынша зерттеулер жүргізілетін болады. Мастер-жоспарды әзірлеу ҚР Туризм және спорт министрлігі Туризм индустриясы комитетінің және туризм саласын үйлестіретін және реттейтін өңірлік органның қатысуын талап етеді.

15. Жергілікті атқарушы органдарға және туризмді дамытуға тартылған өзге де мүдделі тараптарға өңірлік туристік кластердің тиімді жұмысын құруға басшылық жасауға мүмкіндік беретін Абай облысының туристік кластерін дамыту құралдарының пакеті әзірленді. Өңірлік туристік кластерді дамыту құралдарын кезең-кезеңімен іске асыру шешім қабылдауға жауапты түрлі мамандарға, оның ішінде туристік компаниялардың басшылары мен персоналына, туристік қауымдастықтарға, туризмге жәрдемдесетін ұйымдарға, тиісті оқу орындарына және туристік салада жұмыс істейтін өзге де топтарға көмекші болады.

16. ҚР туристік қызметін реттеудің нормативтік-құқықтық құжаттамасын зерделеу нәтижесінде «Туристік қызмет туралы» ҚР Заңында туристік қызмет көрсетуге қатысатын барлық субъектілер мен объектілер көрсетілмегені анықталды. ҚР Заңында туристік қызметті жіктеу түрлерін түсіндіру және айқындау жоқ. Туристік аумақтарды құруға байланысты қажетті ұғымдар мен олардың жұмыс істеу тетігі кешенді түрде ұсынылмаған. Заңда туристік кластердің анықтамасы, оның негізгі элементтері, принциптері мен жұмыс істеу механизмі заңнамалық түрде бекітілмеген. «Туристік қызмет туралы» ҚР Заңының елдегі туристік бизнесті дамытуға қатысты ережелері ҚР Кәсіпкерлік кодексінің ережелерімен сәйкес келмейді, профилактикалық бақылауды жүзеге асырудың нысаны мен тәртібі көрсетілмеген. Заңда «Kazakh Tourism» АҚ

ұлттық компаниясының жұмыс істеуіне байланысты ережелер көрсетілмеген. Бұдан басқа, заң туристік салада өзін-өзі реттейтін ұйымдар құру мүмкіндігі туралы нормаларды белгілемеген. ҚР туризмін кластерлік дамытудың құқықтық, экономикалық, әлеуметтік, ұйымдастырушылық негіздерін айқындауға арналған «ҚР туризмін кластерлік дамыту туралы» заң шеңберінде туризмнің кластерлік дамуын реттейтін бірыңғай заңнамалық акт жоқ.

17. Туризмді кластерлік дамыту, ең алдымен, туристік саланы инфрақұрылымдық дамытуды талап етеді. Ол үшін туризм саласын дамыту мен қолдаудың заңнамалық актілерінің базасы негізінде туристік инфрақұрылымның даму деңгейі бойынша өңірлердің ұлттық рейтингтік бағасын енгізу орынды. Рейтинг «жақсы», «қанағаттанарлық», «қанағаттанарлықсыз» сияқты бағалау деңгейлерін қамтуы керек. Рейтинг туристік картаға сәйкес басым бағыттарды қамтиды. Өзірленетін рейтингке номиналды және салыстырмалы мәндерде, сондай-ақ күнтізбелік жылдағы жалпы салық түсімдерінің үлесінде «Бюджетке салық аударымдары» сияқты критерийді қосу ұсынылады. Бұл көрсеткіш мемлекеттің туристік саладан алған салық кірістерінің сомасын көрсетеді. Оған туристерге, туристік компанияларға, қонақүйлерге, мейрамханаларға және туристік индустрияның басқа субъектілеріне салынатын салықтар мен алымдар кіреді. Қазақстандық туристік сала туристік теңгерімді оңтайлы ете отырып, өз рейтингін арттыру бойынша жұмыс істеуі қажет. Ол үшін, ең алдымен, қазақстандық туристік-рекреациялық ресурстарда жұмыс істейтін туроператор компаниялардың қызметін ынталандыру арқылы туристік нарықты реттеу бойынша жұмыс істеу керек және оларға алғашқы үш жылда салық жеңілдіктерін беру түріндегі мемлекеттік шаралармен қолдау қажет. Немесе туристік агенттердің қызметін ынталандырудың ұқсас әдістерімен қазақстандық туристік пакеттерді іске асыру үшін ішкі нарыққа жіберу қажет.

18. ҚР жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламалары практикалық жұмысқа жеткіліксіз бағдарлануына байланысты туризм секторының нақты қажеттіліктеріне толық жауап бермейді, соның салдарынан туризмнің бейіндік мамандықтарының кадрлары талап етілмейді. Туристік қызметтердің қазіргі заманғы нарығының қажеттіліктерін ескере отырып, туристік сала бойынша сабақтас кәсіп түрлерін дамыту өз пысықтауын талап етеді. Қазақстандық білім беру нарығына туроператорлардың пайдасына кадрлар даярлауды қайта бағдарлай отырып, «Туризм», «Қонақ үй ісі» және т.б. элективті курстарды білім беру бағдарламаларына енгізуді күшейту маңызды. Ең алдымен, бұл қазақ спорт және туризм академиясы, халықаралық туризм және қонақжайлылық университеті және т.б. туризм бойынша білім беру бағдарламалары бар қазақстандық жоғары оқу орындары, сондай-ақ мамандандырылған колледждер мен мектептер сияқты туризм бойынша еліміздің құрылған бейінді жоғары оқу орындарына қатысты. Туризм мамандықтарына мамандандырылған ЖОО-лар мен ТжКБ ұйымдарының профессорлық-оқытушылық құрамы тиісті курсты сәтті аяқтау, мамандандырылған

мектептер ұйымдастырған емтиханды тапсыру нәтижесінде берілетін «Туризм нұсқаушысы» атағына ие болуы, сондай-ақ осы атақты беру үшін барлық талаптарды сақтауы қажет. Білім беру саласындағы уәкілетті органдар - ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі, Қазақстан Республикасының Білім министрлігі - аттестаттауды өткізу және ПОҚ-да осы атағы бар «Туризм» мамандықтары бойынша ЖОО-лар мен ТЖКБ ұйымдарына қызметті жүзеге асыру құқығына лицензиялар беру маңызды. Қазақстан Республикасының Білім министрлігі – аттестаттау жүргізіп, «Туризм» мамандығы бойынша ЖОО-лар мен ТЖКБ ұйымдарында оқытушылық құрамның осы атағы болса қызметті жүзеге асыру құқығына лицензия беруі маңызды.

19. Туризмді кластерлік дамыту шеңберінде туристік бизнесті ілгерілету құралы инфрақұрылымды, рекреациялық әлеуетті дамыту, туризм саласының мамандарын даярлау және қайта даярлау, ғылыми-ақпараттық базаны кеңейту, инновациялық қызметті ынталандыру сияқты түрлі бағыттарға бюджеттен тыс инвестицияларды тартудың базалық конструкциялары болып табылатын мемлекеттік-жекешелік әріптестік тетігін дамыту болып табылады. Туризм саласындағы мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобаларын іске асыру үшін қазіргі уақытта елде байқалмайтын концессия сияқты ұйымдық-құқықтық модельдерді қолданған жөн. Туристік кластерді дамыту үшін мемлекеттік-жекешелік әріптестік бойынша ҚР нормативтік-құқықтық базасы әртараптандырылмаған, бірақ барлық салалық және индустриялық салалар шеңберінде ұсынылған, осыған байланысты «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» ҚР Заңында концессиялық келісімдер және МЖӘ-нің келісімшарттық нысанымен шектелмей, ынтымақтастықтың өзге де нысандары шеңберінде туризм саласы ұсынылуы тиіс. Концессиялық келісімдермен қатар МЖӘ шеңберінде туристік жобаларды іске асыру ұзақ мерзімді нысаналы бағдарлама бойынша ұзақ мерзімді бюджеттік міндеттемелер жасасу шеңберінде оңтайлы жүзеге асырылуы тиіс.

20. Туризмнің кластерлік дамуының тиімді жұмыс істеуі үшін өндірістік процеспен тікелей байланысты және бар тәуекелдерді оқшаулауға мүмкіндік беретін исламдық қаржы құралдары шеңберінде қаржыландыру жүргізген жөн. Бұл мәселе елдегі ұлттық экономиканы қаржыландырудағы исламдық қаржы институттарының үлесін 10%-ға дейін жоғарлатып, оның көлемін ұлғайту жөніндегі міндетке байланысты өзекті болып отыр.

21. Мемлекеттік қолдау бағдарламаларының жұмысына қарамастан, көптеген кәсіпкерлер несие алу кезінде үлкен қиындықтарға тап болады, бұл, ең алдымен, банктердің жұмыс істеп тұрған бизнеске несие бергісі келмеуіне және кейбір қиындықтарға - жаңадан бастаған кәсіпкерлерге байланысты. Негізгі себеп - бизнесті несиелендіруге, кәсіпкерлердің бизнес-жоспарды дұрыс жасай алмауына, ақпаратсыздық пен білімнің жеткіліксіз болуына байланысты тәуекелдің жоғарылауы. Осыған байланысты бизнес-жоспарларды әзірлеу және жасау, нарықтарды зерттеу, тәуекелдердің

ықтимал нұсқаларын есептеу және оларды шешу жолдары бойынша кәсіпкерлерге білікті кеңес беру мәселесі өзекті болып отыр.

22. Абай облысы бойынша туристік саланы жалпы үйлестіру өңірлік Кәсіпкерлер палатасы базасында құрылатын туризм, сауда және қызмет көрсету саласы комитетінде шоғырландырылуы тиіс. Оның өкілеттіктеріне жаңа құрылымдық бірлік құра отырып, өңірдің туризмін кластерлік дамыту мәселелерін шешуді қосу қажет. Туризмді кластерлік дамыту департаменті - кластерлерді есепке алу және озық тәжірибелермен алмасу жүйесін құру, сондай-ақ мемлекеттік органдармен өзара іс-қимыл жасау кезінде кластерлік қоғамның ортақ мүдделерін жалпылау және ұсыну функцияларын өзіне алатын, сондай-ақ кластерлік өндірістерді дамытуға байланысты маңызды мәселелерді талқылауға арналған платформа бола алады.

23. Туристік сала жұмысының тиімділігін арттыру мақсатында Абай облысын кластерлік дамыту шеңберінде мемлекеттік билік органдары мен бизнес-құрылымдардың өзара іс-қимылының нәтижелілігін бағалау жүргізілді. Ол біз әзірлеген есептік формуланың көмегімен айқындалады, нәтижесінде өңірдің мемлекеттік билік органдары мен бизнес-құрылымдарының өзара іс-қимылының нәтижелілігі «жақсы» деп бағаланады (2, 6). Өзінің барлық міндеттерін, функцияларын орындау аясында, Абай облысының аумағында туристік кластер құру перспективасын білдіреді, туризмді кластерлік дамытуға қатысты тиісті өңірлік стратегиялық бағдарламалық құжаттарды әзірлеуді, сондай-ақ қойылған міндеттерді ойдағыдай іске асыру үшін тиісті шаралар қабылдауды және нақты іс-қимылдарды іске асыруды талап етеді.

24. Мемлекеттік билік органдары мен туристік саладағы кәсіпкерлік құрылымдардың Абай облысы бойынша өзара іс-қимылының нәтижелілігін бағалау негізінде туризмнің кластерлік дамуының өңірдің экономикасына әсер ету дәрежесі айқындалды, оны іске асыру өңірдегі туристік саланың қызметін жақсартатын, бюджет кірісіне салық төлемдерін ұлғайтатын, жаңа жұмысшылар құратын ықпалдың жоғары дәрежесін білдіретін индекс (0,047) түрінде көрсетілген аймақтың экологиялық құрамдас бөлігін жақсартады.